

A bolygó magyar

Bihari Józsefről

NYUGTALAN HAJNALAIMBAN visszajár a havasok százesztendős apja; Üdö Mártonként mintha intésével hívogatna, hogy mennek vele szülőföldjére, a háromszéki Nagyajtára, amelyről az új színházi lexikonnak nincs értesülése. Emlegette, nyilatkozta pedig eleget. Avagy már Vénistenként küldi jelét? Ahogy az istállót takarította az *Árvácskában*; vasvillával gondosan végighúzta a lovak faránál, majd a szerszámot a fal mellé helyezte, aztán hátrament a kuckójába, s lefeküdt végső, örök nyugalomra. Mert rendet, tisztaságot kell hagyni magunk után, tanulta a szülői háznál Bihari József, s tanította a színházban és az életben is.

Ranódy László *Árvácska* című filmjében búcsújelenetét gyermekkorából merítette; így fogadta édesapját egyszer, amikor hazatért, s kitérte a megtisztított istálló ajtaját: „Es rám nézett édesapám, kiesett a könnye, és kétszer a szememen megcsókol.” Akkor, hétévesen szentelődött volna fel Bihari József kéken világító tekintete, amely egy életen át mások szemében is a lélek világló ragyogását kereste? Így látta őt Szirtes Ádám is: „Bihari Jóska bácsi szemébe tekintve az ember tehetségesebbnek érezte magát. Érezte? Az is lett”! De Jóska bácsi is kereste az ihlető pillantásokat; egykori Józsaként a *Fáklyaláng*ra emlékezve Bessenyei Ferenc alakítását így jellemezte: „Ahogy a szememben nézett, el kellett hinni, hogy Kossuth.”

Színpadon sose láthattam Bihari Józsefet.

De sorsom nagy adományaként több alkalommal varázskörébe kerülhettem. Váratlan és kedves hang szólított először; 1972 decemberében Czine Mihály kérdezte: nincse kedvem Bihari Józsefhez látogatni? Tompa László lenne még társunk; a találkozás célja pedig az, hogy Jóska bácsi fogadalmát feloldjuk. Hét esztendeje elhagyta a Nemzetit, s azóta nem óhajt szerepet vállalni, és kerüli a színpadot. Tudatta Mihály azt is, hogy Sütő András *Anyám könnyű álmat ígér* című regényének pódiumi változatát tervezi Tompa Laci, aki még buzgott a *Minálunk vannak fenyesek* című estjének országos sikerében, de szeretne újabb előadással jelentkezni. Mészáros Ági lenne az édesanyja, Laci az íróat jelenítené meg, Jóska bácsi pedig az édesapát alakítaná. Mihály és Laci jól ismerhette Bihari Józsefet; baráti érzésükben alighanem csalinak is hívtak: magnetofonnal felszerelve, kérdezgetve őt Tamási Áronról, oldanám a makacs székelyt, hátha játékra csábíthatjuk Sütő András jegyében. Vélhetően feleségét, Máriát is bevatták menetelünk szándékába, mert kedvességével, csöndesre hangolt fordulataival többször segítette ügyünket.

A hamarosan megjelenő *Nemzeti lélektarant: Jászai Maritól Bubik Istvánig* című könyv utóhangja.

December 10-én délután a taxiból kikászálódva, küldöttségünk Budán, a Mura-közi utca 8/A előtti házának kapuján csöngetett, a gazda az ablakból figyelve érkezésünket máris igyekezett felénk. Amíg a kerten át a ház felé lépkedtünk, Jóska bácsi röpke eligazítással szolgált szőlőjének és gyümölcsfáinak hogylétéről, s a késő őszi munkákról, latolgatván az időjárás változásait is. A nagyszobába tessékelt, ahol ágya mellett a forgatókönyvek halmaza sejtette: alighanem megtizedeli a szerepajánlatokat. Mihály fekete csudatáskájából hamarost előkerült „Áron kedves bora”, a pécsi cirfandli, majd a koccintások és a kedélyes fordulatok nyomán Jóska bácsi bólintott, kattanhat a felvevő gombja, és mondani kezdte az életét. Az *Énekes madár* Új Thália-beli, 1935-ös ősbemutatóját szívesen idézte; közben a Pütkösti Andor vezette alkalmi társulás kedvét, társainak későbbi sorsát és a Tamási-játék örömét beszélte („Az a nyelv nekem hazai bükkfa tekenőben dagasztott élet volt”).

Ám hirtelen kiszökött az idő kútjából, a polcára nyúlt, és egy öreg térképet kezdett teregetni. Gyerekkorában készülhetett, az első világháború előtt, ahogy bontogatta, felirata szerint az Osztrák–Magyar Monarchia térképészete rajzolta. Fáradt-mély (barna? zöld?) színe és töredezettsége jelezte, hogy Erdély-révidéseiben Jóska bácsi gyakran hajtogatja. Jól tudhatta, hogy asztalra helyezve nagy területek, tán épp a háromszéki határvidék s vele szülőfaluja folya alá. Igazolván a trianoni diktátumosokat, miszerint kisebb földdel is beérhetjük. Földre helyezte a térképet, és kereste gyermekkorát, vele a régi hazát. Hasalva szinte, böngezte a hegyeket, a folyókat, a falvakat, s ujjával mutatta szülőfaluját, Nagyajtát. Máris gyermekkorában barangoltunk: dr. Ferenczy Géza, aki „nagy színészpártoló volt”, deszkabódét építtetett, s pendelyes kisgyerekként társaival a hasadékon leste a komédiásokat. Később Sepsiszentgyörgy főterén cirkusz vendégszerepelt, és diáktársaival ámulták a spektakulumot; el nem tudták vonszolni őt a majom ketrecétől. Megbűvölve nézte a szöszmötölő állatot: „Kis ujjaival finoman átveszi az eledelet, amit benyújtottak neki.” A varázslat a Mikó Kollégiumban folytatódott: „Egy Incze Manó nevű osztálytársammal az egyik szobában elkezdtünk játszani; ő Napóleon volt, én meg a majom. Nagyokat makogtam, s aztán elkezdtem szórakoztatni a többi gyereket. Később, amikor visszagondoltam rá, az merült fel bennem, hogy majomságom is ebből ered.” Már-már kacagott múltján Jóska bácsi, hozzá édesapja tréfás volta is hangolta volna, mert „nagy szomorúságaiból ki-kigurult”, de az élet mindennapi nyomorúságaira az idő mégse deríthetett kedélyes égboltot. Hat év és hét hónapig a vasútnál szolgált. S aztán?

TRIANON UTÁN, a húszas években és Erdélyben időzünk.

Románia nevét Jóska bácsi egyszer sem mondta ki.

A nyomorúság kényszerében készelt ezermesteres bankómutatványát még rögzíthettem: „...száraz fenyőfadeszkából kiütöttem egy bogot, s az eredeti méretben kirajzoltam egy pecsétet. Zsebkésemet megfentem, s olyanra faragtam a csomót, mint amilyenre az állam lepecsételte az akkori pénzeket.” A hivatal helyett tehát Jóska bácsi stemplije működött családi körben. Leleményével elintézte a román

bankok felülnyomási kötelezettségét. „Társadalmi munkát végeztem tulajdonképpen” – mondta komolyan, közösségi igazolásként. Ami azt is jelentette, hogy szeretteit megkímélte attól a százalékos veszteségtől, amit a román állam nyert volna az átváltással. Aztán a készülék felé mutatott; „Kérlek, most zárd el, mert ami következik, az nem foglalható felvételbe.”

És mondani kezdte kálváriás sorsát, szülőföldjéről való titkos futamodását. Amit akkor oly titkoltnak mondott, azt kedves színészbarátjának, Sinkovits Imrének se beszélte el, de kései vallomásaként Horváth Teri poétikus szépséggel írt emlékiratában olvashatjuk (*Fényben és árnyékban* – Széphalom Könyvműhely, 1992). 1922-ben egy falubeli legény, Pálffy Sándor nem nyugodott meg székelyföld román kézhez vételében, szervezkedett, de a csendőrök figyelték. Egy alkalommal titokban hazatért, és a román csendőrök rátörtek, védekezvén Pálffy két üldözőjét megölte, és sikerült megszöknie. De Jóska bácsit, mint Pálffy cimboráját, letartóztatták, kínozták és vallatták a bujdosóról. Modern betyártörténet, XX. századi ballada, ahogyan Jóska bácsi Horváth Terikének elmondta. Három évtizednél is messzebről rémlik, nekünk szikárabban beszélte el kínzását, kihallgatását, börtönbeli napjait és menekülését. Mert Jóska bácsi mesteri gondossággal és bátorsággal kulcsot reszelt a börtönben, a foglárt szobájába zárta, és társával, egy kuplerossal megszökött. Az erdő s az éj sötétje és egy derék magyar vasúti bakter bújtatta, aztán tehervonaton kucorgott a határig. Alighanem az mentette meg, hogy tudott románul, mert a határőrök elfogták, és ütlegelték, eleségétől és ruhájától megfosztották, állat módjára négykézláb kúszatták a kukoricásban, de hagyták átjutni. „Embert ennél jobban nem lehet megalázni. Hát így értem az anyaországba” – mondta Horváth Terinek, és ilyenformán hallottam én is Czine Mihály társaságában is.

AZÓTA LEGENDÁSULT Bihari József története. Sylvester Lajos, az erdélyi magyarság kiváló krónikása, egykor a szentgyörgyi színház becsült igazgatója, eljuttatta hozzám a *Háromszék* 2000. június 7-ei számát, amelyben Jóska bácsi története is felmerült a Pálffy-történetben (Horváth Teri írásában Pálfiként szerepel). Váry O. Péter riportja szerint Magyarországról titokban hazaszökött Pálffy Sándor, akit román barátja elárult. Két román csendőr rátört Pálffyék házára, s a bujdosó székely megölte őket, majd eltűnt. Vélhetően visszaszökött Magyarországra. Hiába keresték; helyette előállították Pálffy barátját, Bihari Józsefet. Berecz Gyula bácsi 89 évesen így folytatta a históriát: „...jó víg kedélyű, komikus fiú volt, iskolázott, bekerült a vasúthoz, forgalmista lett belőle, hát őt is letartóztatták, s vallatták, kínozták, aztán el is ítélték.” Jóska bácsi szabadulása a vásárhelyi börtönből, már újkori népmesévé formálódott az öreg székelyben, miszerint Bihari tudatta sorsát barátjával, aki Budapestről motorbiciklin visszatért, s megszöktette, és a zöldhatáron átjutottak Magyarországra. Ma is tűnődöm, szülőföldjének térképe fölé hajolva, vajon Jóska bácsi bizalmatlanságból nem engedte dokumentálni balladás sorsát, avagy restellte, félte volna rögzíteni börtönviselt voltát? Meglehet, ez utóbbi dolgozott benne. Nagymamámban több mint hatvan éven át feszült Tri-

non-viselt szégyene, amíg megvallotta: Nagyhodosról a szántóföldeken átszökött testvéréhez Szatmárnémetibe, s a románok elfogták, és a kolozsvári Fellegvárba csukták. Hamari kiszabadulását Csüri Bálintnak, a kiváló nyelvésznek köszönhetette.

Aztán újra bekapcsolhattam a felvevő készüléket.

Keserves magyarországi sorsáról beszélt. „Hányódott”; rakodott a pesti pályaudvaron, volt napszámos, és dolgozott fonógyárban, de legtöbbit éhezett és tengődött, s ahogy Arany János versében a *Híd-avatás* reménytelenjei, a végzetes ug-rást latolgatta. Időközben elvégezte a színészegyesület iskoláját. Kis ideig, 1928-ban Alapi Nándor egyik rendezőjének, *Szentiványi Bélának* a színtársulatával Nyíregyházától Szentgotthárdig járta az országot. Szerepeit nem is érdemesítette említeni, csak a színház szellemét: „Körülbelül olyan viszonyításban lehetett Szentiványi meg felesége, Salgó Ilona a szerepekkel és darabokkal, mint Major Tamás. Aki kiválasztotta, mi tetszik neki, egy darabig Gobbival is törődött, a többi szerepet kiosztotta vagy kiosztatta aszerint, ki hogy kántált. Én az erdélyi kántálást képviseltem.” Staggione korszakának kollégáit pontosan sorolta Jóska bácsi: Oroszlán György, Réz Mária, Boronkai Margit, Bodrogi Margit, Kőműves Sándor. Legemlékezetesebb szerepét alighanem asztalosként alakíthatta, mert 1928 nyarán igazgatójának lakásában gyalulta a deszkát, s gyártott egy faszerkezetet, amely állandó keretül szolgált a díszleteknek.

Schöpflin Aladár *Magyar Színművészeti Lexikonja* (1930) nevét még nem jegyezte. A harmincas években minden erdélyi és kisebbségi ügy pártfogója, Csánády György jóvoltából hívogatták a Rádióba, s a Pap szerepére is így került be az *Énekes madár* rádiójáték változatába (1934. X. 18-án sugározták). Áronra újra és újra visszatért monológjában; micsoda élményt jelentett összes novelláinak gyűjteménye: „Egymás után vágtam be, mint az erdélyi báránnyt, amely tárkonyosan van elkészítve!” Budapesti életében a nincstelenségénél is nagyobb keserűséggel vívódott: „Székely tetű voltam. Miért mondják ezt, én nem bántok senkit se Budapesten, se Erdélyben! Miért vagyok ennek kiteve?” Jób Dániel színházában, a Vígben végre otthonra talált 1935-ben Molnár Ferenc *Nagy szerelem* című vígjátékában a rendőrőrmester szerepében, amit Egyed Zoltán „csodás” bemutatkozásként méltatott. Az első évad végén, 1936-ban a regényes Budapest toll- és életművésze, Hunyady Sándor a színház jubileumára írott könyvecskéjében pedig így méltatta: „Édes székely zamatot hozott magával egy talentumos, új epizodista: Bihary József.” Családneve akkor előkelően y-nal volt írandó a pesti színi világban. Epizodista: komoly minősítés Hunyady díszes jellemzésében, mert a tájjellegnél fontosabb, amit állít: a színészi kvalitás rangját érdemesíti. Földrészek, nemzetek karakterei, amerikai vagy székelyföldi emberi sorsok együtt támadtak életre Bihari József lelkéből. A Somlay Artúr nevével jegyzett vígszínházi *A mi kis városunk* részeges kántorának jelenetét az előadás nagy pillanataként emlegették (1944). Somlay később növendékeivel is megrendezte Th. Wilder darabját, s mint a vizsgaelőadás egyik szereplője, Raksányi Gellért elmondta nekem, a próbákon mesterük a Kántor alakítóját emlegette: „Kérem szépen, volt abban egy Bihari József művész úr, aki úgy ment át a szín-

padon, hogy meghalt.” Egykori találkozásunk alkalmával Bihari József Kós Károly *Budai Nagy Antal* című történelmi darabjában Bálint pap alakjára is szívesen emlékezett (bem.: 1937. január 21). Említettem neki, hogy az egykori beszámolók is őt dicsérték legerősebben a viszályos bemutatóból, mert Bánffy Miklós darabját és a tervezett erdélyi ciklust a Nemzeti irányából a Vígbe kalauzolta.

S hogy a keserves történelmi időket továbblendítsük, Tamási Áron kedves dalába kezdett: „Udvarhelyi szépasszonyok csak én rólam beszélnek. / Jó híremet, rossz híremet beleviszik a szélnek...” Láttam, Czine Mihály fényesedő tekintettel már vele tartana; a dal hullámain kereste Jóska bácsi szemvillanását, de ő messze meredt, Udvarhelyszéknél is távolabb, otthon, Háromszéken járt.

MŰVÉSZI JÓHÍRE Bihari Józsefet a Nemzeti Színházba vitte 1945-ben. De együttlétünk óráiban szerepeiről és a színházáról konokan hallgatott. És díjairól is. A *Hullámszó völegényt* említettem, amire csak annyit mondott: „Elég gyöngye előadás volt.” Hogy Áron egyetlen filmjét, a *Mezei prófétát* betiltották 1948-ban? „Konzervet csináltak a filmből, úgy állandósították, hogy az nem is került közönség elé.” Nem Tiborcként panaszkolt, rezignáció és vádaskodás sem hangolta, tényszerűen adta elő a megtörténtet. Nagyvégre, a *Mezei próféta* emléke felkacaghatta az időt! Hívő lelkek, Nikita és a lévita alakítója átsétált az életbe: „Bánhidi Lacival lemaradtunk a stábtól a mátrai forgatáson. Gyalog indultunk utánuk, közben zarándokok jöttek, és jelmezben beállottunk a sor végére. Parádon aztán gondunk volt, hogy lépünk le, nehogy megverjenek az emberek.” Majd hirtelen a kinti időt mordította együttlétünkbe: „Az inkvizíciónak is megvolt a maga időtartalma. Fáradt vagyok. Túlságosan sok anyag volna belőlem, kisajtoltatok, mi fellépti díjat adtok nekem?”

Miska koccintásra bátorította, mondván: inkább Jóska bácsi honorálja hallgatásunkat! Engedett, s így tovább melegedtünk a közelében. Méltóság és elegancia sugárzott belőle, ahogyan a történelmi időt tálalta nekünk. Ismeretlenként betérve hozzá nagyajtai gazdaként is így beszélte volna falujának viszontagságos évtizedeit. De hát már megint szülőföldjére szöktünk! Külföldön először Moszkvában és Kijevben járt. Szava se volt az útról, s az is érdektelen, hogy mely élfilm propagandistájaként utazott. Belőle a visszatérés fájdalmas öröme szakadt ki évtizedek múltán is: „Amikor hazaérkeztem, megcsókoltam az anyaföldet. A repülőtérről jöttünk be a városba, s kinéztem a kocsí ablakán, és láttam a járókelőket, talán könnyem is csöppent egy-kettő: milyen töredék és elhagyott nép vagyunk! Aztán megnyugtattam magam: Jóska gyereünk haza, és dolgozzunk!”

És Jóska dolgozott, Józsaként például a *Fáklyalángban*. Az ügyeletes rendezők egy előadást gyakran megnéztek, s naplóba jegyzeték észrevételeiket. Sorozatos előadás alkalmával a színészen gyakran, akaratlanul is már kényszeresebb a figyelem, és rutinosodnak a fordulatok is. Szaporodtak Illyés Gyula darabjának előadásai, csaknem egy esztendeje szerepelt a Katona József Színház műsorán (bem.: 1952. XII. 12), de a véleményezőkből Bihari József dicsérete nem lankadt. „Bihari

nekem s másnak mindig a legnagyobb s legszentebb élmény” – írta Versényi Ida főiskolai tanár 1953. IX. 16-án. Alig két héttel később (1953. X. 6): „Bihari egyszerű eszközeivel és mélységével ámulatba ejtő” – jegyezte fel az a *Rátai Dénes*, aki 1915 óta a Nemzeti Színház rendezője s hatalmas előadások, emlékezetes színészi alakítások százait láthatta. Kazimír Károly észrevétele 1953. XI. 12-én: „...kérem Gellért elvtársat, nézze meg az előadást, mert bizonyos mechanizálódást érzek a színészek játékában Biharit kivéve.” (*Helyünk a deszkákon* – Gellért Endre színházi írásai. Népművelési Propaganda Iroda, é. n.)

TIBORCA miként toppant a királyi várba? Gyárfás Miklós írói láttatása az olvasót is nézővé avatja: „Amit csinál, az teli van szabálytalansággal, a klasszikus Tiborc felfogással össze nem egyeztethető drámai mókával. Csakhogy nem táncol, amíg a nagy panasz-éneket kántálja, bizony topog, ide-oda lépeget nagy keservében, aztán jobbra-balra ingatja magát, mintha mutatná, mekkora viharban áll az ország népe, a monostor építő idegenek sanyargatottja. S ahogy rázza őt a sírás, az ének már-már vonításba megy át, hogy riassza Bánkot, a nagyurat. Vonít a szegénység Endre palotájában...” (*Színészkönyv*. Szépirodalmi K., 1958).

Bihari József dolgozott, gyúrte és túrta az időt, hajszolt éveket élt, hajnaltól éjszakáig forgatott, rádiózott és játszott a színházban, amíg teremtő lélekkel győzte. Nagy színészek végzete vitte őt is, hitvány figurákat is átlelkésített és hitelesített. Kérdés: felismerte-e, ha vacak szerepre kényszerítették, amely az előadás hitelét és végkimeneteletét is meghatározta? Pontosan felismerte, és olykor a színészi fegyelem kötelmében, különös jelekkel véleményezte a produkciót. Tanúktól tudom: 1960 tavaszán Mesterházi Lajos *Üzenet* című darabjára készülve a próbákon mondatait folytonos böffentésekkel cifrázta. Néhány hónappal később Darvas József *Hajnali tűz* című orcapirító darabjának olvasópróbáján szövegével együtt mondta az instrukciókat. Figyelmeztetés ellenére hadműveletét Jóska bácsi szívósan folytatta, aminek következtében a darab és az íróval magasztosított együttlét egyre nevetségesebbé vált. Aztán robban a helyzet: Darvas tehetetlen dühében kirohant a teremből.

1956 fájdalma, az elbukott felkelés sajtó emléke is vezette volna gunyoros tiszteletlenségre Darvas művét olvasva? Bizonyosan. Azon a decemberi délutánon a felemelő történelmi napokról sem beszélt, de a Féja Géza szerkesztésében néhány számot élt *Új Magyarországnak* (a Petőfi Párt lapja) elmondta érzéseit (1956. október 30). Jóska bácsi a *Tragédiából* szerepét, Péter apostolt idézte: „Az Úr meghallgatott. – Tekints körül, / Az elkorcsosult föld újra kezd születni.” A vele folytatott beszélgetésben Madách művét és Galilei megalázó sorsát említette, s a feladatokat, azt, hogy Németh László, Kodolányi, darabjai várják a feltámadásukat. „Nem nézhettünk hátra”, vallotta Jóska bácsi, egyben Nemzetijének a mindenkori feladatát is megfogalmazva: „Lélek mélyén hordja nemzete sorsát.” Azt pedig Raksányi Gellért, a Nemzeti munkástanácsának tagja mondta el, hogy a megtorlás idején, veszély esetére Jóska bácsi otthonát ajánlotta búvóhelyül.

NEM SPEKULÁLT, világi és színházi teóriákkal mit se törődött; lelkéből élt és játszott. A hatvanas években Major Tamás brechti megvilágosodását nem követ-

te. Horváth Teri könyvében egy helyütt Bihari Józsefet idézi: Gellért Endre halálával (1960. III. 1) a játék öröme és értelme megszűnt benne. Az *Oppenheimer ügy* egyik próbáján, 1965 tavaszán lehúzta a vasfüggönyt. Nem a nyári szünetre, hanem örökre. Nem tőle tudtam meg, hanem Raksányi Gellértől, és így mondta el Agárdi Gábor is. Básti Lajost az Oppenheimer előkészületeiből átirányították a Katonába, *Az ifjúság édes madarának* próbáira. Szerepét, egy amerikai tudóst Bihari Józsefre osztották. Jóska bácsi küszködött, „borzalmas volt látni, mintha a Holdról beszélne, úgy mondta a szöveget”, emlékszik Kutyu. Az egyik próbán a színpad előterébe ment, és leszólt Major Tamásnak: „Muszáj énnekem ezt csinálni?” Major főrendező volt, de Oppenheimerként ült a rendező, Fábri Zoltán mellett, aki engedékeny bizonytalansággal szünetet rendelt el. Bihari József felbálgott az igazgatói irodába, s Both Bélával közölte: azonnal hatállyal nyugdíjazását kéri. Nem marasztalták.

Többet nem lépett be a Nemzetibe.

Felesége gyakran feltarisznyálta, s fejszével a budai hegyekbe indult. Talán a havasokba álmolta magát. Volt ideje Üdö Mártonnal a messzibe tekinteni, hogy a kéklő hegyeken túl milyen lehet a nagyvilág, s „ki tudja, milyen erdők vannak a másvilágon”.

Tűnődöm Jóska bácsi sorsán. Bizonyos, hogy istenhozádjá tartósan érlelődött. Lelkéből fordult ki esztendővel korábban, amikor drága színházát robbantották 1965 márciusában. Raksányi Gellértben ma is él az emlék: „Mint egy dúvad, időtlen időkig járt az épület körül, kopogott, folytonosan kopogott; „vége, mindennek vége”, mondogatta. Mutatott az épületre: „Kossuth Lajos nem üzent, de mindannyiunknak el kell menni!” Egykori beszélgetésünkben Őze Lajos pedig az épület apokalipsziséből idézte fel utolsó gesztusát: „Megver benneteket az én székely Istenem, mondta, és elindult a Duna felé.” Horváth Teri feleségét, Máriát idézi; éjszaka érkezett haza: „Zokogott. Szólni nem lehetett hozzá. Hetekig nem beszélt semmit az én Jóskám. Teljesen búskomor lett, annyira szerette azt a gyönyörű épületet.”

Vonított benne a keserűség. Nagyajta után odalett Nemzetije is... – elment Magyarország!

Aztán a Nemzeti Színház kimúlt Bihari Józsefből.

Együttlétünk alkalmával veszteségét is a következő évből említette: „Amikor szegény Áron távozott, úgy maradtam, mint Petőfi költeményében a szedett fa. Teljesen lombtalanul. Úgy szerettem őt, mint talán testvéremet sem.”

Körbetekintett vendégein, majd lassan hajtogatni kezdte a térképet; jelezve, hogy eleget nyaggattuk, érdemesek lettünk a távozásra. Az *Anyám könnyű álmot ígér* előadásának gondolatát, színpadra való csábítását társaim épp csak említették, Jóska bácsi szóltanul hallgatta, s nem válaszolt. Igencsak illemből, akkor némasággal jelezte dacos nemjét. Talán másnap tudatta, telefonon hívhatta Lászlót vagy Mihályt, s egyben elérhetőségemről érdeklődött, merthogy felőlem semmit se tudott. Vendégségünket követő napon délben már csörgött a szerkesztőségi készülék, Jóska bácsi keresett: elkérhetné-e a felvételt, mert szeretné „átmásolni”. Érkezett is másnap, s harmadnap már hozta vissza a kazettát. Távozásunk után bizonyára a székely körvasút zakatolt gondo-

latpályáján, aligha érdekelte őt saját monológja, az én tisztességemet vizsgáztatta, óháját teljesítettem-e, amikor kérte, hogy zárjam el a készüléket? Kedvesen adta vissza a felvételt, próbáját tehát kiálltam.

BIZALMÁNAK KÖSZÖNHETŐEN aztán többször is találkoztunk. Együtt utaztunk Bölcskére, az *Árvácska* bemutatójára, s velünk jött a kedves kicsi leányka, Czinkóczi Zsuzsi is. Dali életének emlékeit idézte fel a Tolna megyei község mozijának színpadán. Hogy a Nemzeti Színház tagja lett volna, itt is került, miközben a bucsatelepi (hol van Bucsá? „Füzesgyarmat és Karcag között. Addig sose láttak színészetet”) fellépését fontosnak vélte: a kocsmában deszka nélkül, a földön játszottak. Ranódy Lászlóval való ismeretségéről is szívesen beszélt, aztán az *Ember a havason* Üdö Mártonját említette, és beszélt arról, hogy már fiatalon is öreg embereket játszott. Hónapokig készült az *Árvácska* Vénisten szerepére. Ranódy László nekem úgy mondta, hogy „Jóska egy esztendőn át növesztette a szakállát az öreg szerepére”.

Ifjan, forgalmistaként egykor tisztelgett a vonatoknak, aztán dércsípte szívében talán daliás idők mehetnékje is fellobbant benne. Mert gyakran titkos elgondolások, tervek, találkozások vitték otthonról, és bolyongott a hazában. Amit ő légiesnek tekintett, hiszen öreg Simcájával gyakran hazapöfögött Nagyajtára is. 1976 júniusában falujából átruccant a Tamási-ünnepségre Farkaslakára, s a szülői ház családi meghittségében Biczó György bukaresti magyar nagykövet proli úrhatnásággal tudakolta: „Mit keres itt ez a vénember?” Aron özvegye, Ágota asszony közölte vele: ez a vénember: Vénisten! Ember a havasról, Bihari József! Vagyis Bakk Lukács, Józsa, Tiborc és annyiféle ember voltunk, magyar sorsunk örök képviselője.

Nemsokkal halála előtt, utoljára a Nyugati pályaudvaron találkoztam vele, a 8-as vágány mellett ballagott velem szemben, Ceglédről érkezett, röpke időre beszélgettünk. Az időjárásról, a termésről, a föld hogylétéről tünődött, s tán azt is említette, hová igyekszik. Mivégre bolyongása, kérdeztem tőle? Valaki jó emberének segítenie kellett a kertben. Máskor más dolga ígérkezett. Horváth Teri leírta: egyszer Pécsen éjszaka találtak rá, válságos állapotban került kórházba. Ez időben a Nemzeti Színház nyilvántartásából már címét is törölték. Járt, bolyongott Jóska bácsi, színpadi hitéből kifogyva, méretezte a hazát, melynek földrajzi szűkösségét a maga lelkével tágitotta. Egykor Menyust, a székely határórt játszotta Illyés Dózsa-drámájában, összefogó természetében számlálta a Jászságból, Somogyországból, az Alföldről érkezett harcosokat, a véres összeroppanásban pedig nem kért kegyelmet, mert „gusztusa nem engedi”.

Aztán egy februári éjszakán örökre elaludt, felesége hajnalban, mosolyba fagyottan talált rá. Már vajúdott a tavasz, amikor Farkasréten temettük. Dércsípte szívvel, egy kisebb csapat állta karéjba koporsóját. Annyi film sikeres szereplője, de rendezői közül csak Gaál Istvánt láttam a végtisztességen. Amikor leeresztették a koporsót, a fagyos rögökkel maréknyi otthoni föld is hullott rá, a száműzetésből eljöttek hozzá szülőfalujának székely-magyarjai. Bevégeztetett a nagy bolyongó-

bujdosó útja, aki a hűség igézettjeként életre-halálra menő játékban Nagyajtától Turinig őrizte a hazát.

Elment vele egy darab Magyarország.

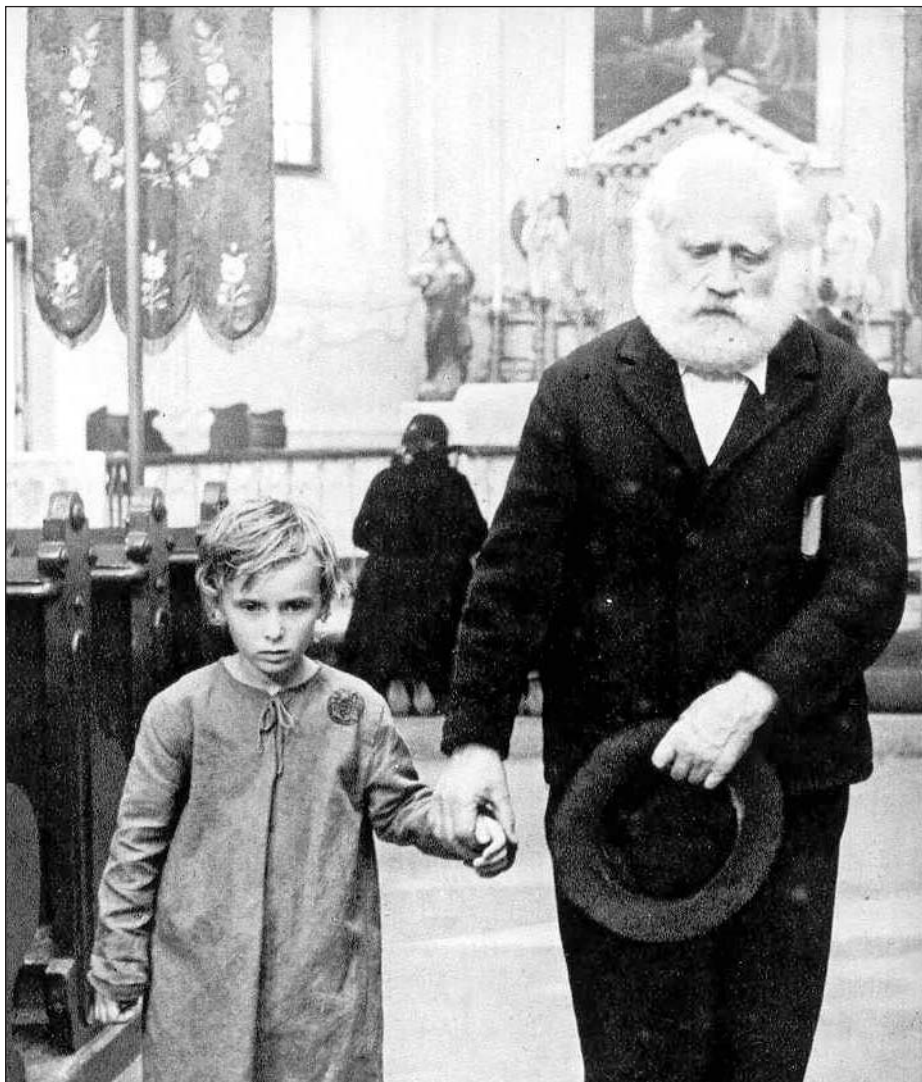
Nyugtalan hajnalaim oszlo emlékpárájából nyírfák között, harmaton lépkedve tűnik elő. Mintha Fábri Zoltán – Balázs József filmjéből közelítene: „Hol vagytok Magyarok?” – mondja, mondikálja a kiüresedő világban. Égkéek tekintetével körbenéz: Duna medencei létünk utolsó tekerese forog.

Visszhangzik bennem a derengő reggel: Hol vagy Jóska bácsi?

Nem hallik trombitaszó.

Az angyalok nem muzsikálnak.

A rendes feltámadás pedig elmarad. ❖

Czinkóczy Zsuzsával az Árvácska című filmben